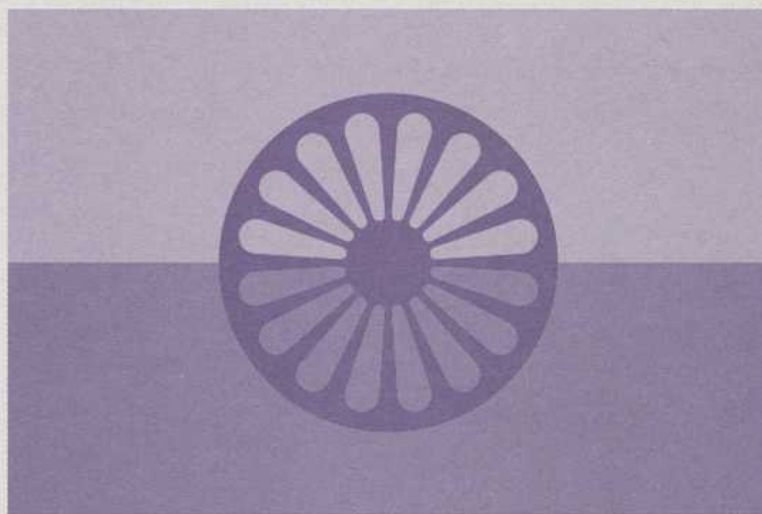

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

Z OBSAHU: MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Vesselin:
Politiky zamerané na Cigánov/Rómov v strednej,
juhovýchodnej a východnej Európe
v období komunistickej vlády
KILIÁNOVÁ, Gabriela: Postavy Rómov v slovenských
a rómskych rozprávaniach
HRUSTIČ, Tomáš: Faktory ovplyvňujúce
náboženské koverzie Rómov

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) vychádza päťkrát ročne v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Prvé štyri čísla každého ročníka sú v slovenskom jazyku, piate číslo je v anglickom jazyku.

Slovenský národopis prezentuje výsledky výskumu v oblasti etnológie, kultúrnej/sociálnej antropológie a príbuzných disciplín. Príspevky uverejnené v časopise sú teritoriálne orientované na územie Slovenska a región Strednej Európy, zamerané sú na analýzu sociálnych javov založenú na dátach získaných prostredníctvom terénneho výskumu. Redakcia časopisu preferuje príspevky analytického, teoretického alebo syntetizujúceho charakteru, ktoré prispievajú k aktuálnym diskusiám v sociálnych vedách. Tematicky je časopis zameraný najmä (nie však výhradne) na etnický, kultúrny a historický vývin v Strednej Európe, na sociálne a kultúrne aspekty ekonomickej a politickej transformácie, na modernizačné procesy v urbánnom i rurálnom prostredí, na etnickú a menšinovú problematiku, na problémy kultúrneho dedičstva v európskom kontexte, ako aj na dejiny spoločenskovedných disciplín. Okrem problémovo orientovaných vedeckých štúdií časopis uverejňuje tiež materiálové štúdie, recenzie a anotácie kníh, rozhovory, diskusné príspevky a správy o dianí v sociálnych vedách. Časopis poskytuje priestor na diskusie o kľúčových problémoch v sociálnych vedách, ako aj na kritické komentáre k publikovaným príspevkom. Uverejnené štúdie prešli obojstranne anonymným oponentským konaním, oponenti sa vyberajú z medzinárodného okruhu odborníkov.

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

PREKLADY

John Minahane (do angličtiny)

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Michaela Ferencová

Tatiana Bužeková

Tatiana Podolinská

JAZYKOVÉ KOREKTÚRY

Zora Vanovičová (slovenčina)

John Connolly (angličtina)

EEDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Lubica Droppová, Bernard Garaj, Martin Kanovský, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR), Iveta Zuskinová

REDAKČNÝ OKRUH

Regina Bendix (Georg August University of Göttingen, Germany), Michal Buchowski (Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland), Ingrid Slavec Gradišnik (Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenia), Ullrich Kockel (University of Ulster, United Kingdom), Vladimir Penchev (Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), Dragana Radojičić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia), Klaus Roth (Ludwig Maximilian University of Munich, Germany), Davide Torsello (University of Bergamo, Italy), Helena Wulff (University of Stockholm, Sweden), Elena S. Uzeneva (Russian Academy of Sciences, Russia)

OBÁLKA

Rómska zástava, ktorá bola prijatá na 1. Medzinárodnom kongrese Cigánov (8.-12.4.1971 v Londýne).

HOSŤUJÚCI EDITOR

Tomáš Hrustič

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

EDITORIAL

Hrustič, Tomáš – Podolinská, Tatiana: Editorial..... 267

ŠTÚDIE

Marushiakova, Elena – Popov, Vesselin: Politiky zamerané na Cigánov/Rómov v strednej, juhovýchodnej a východnej Európe v období komunistickej vlády 269

Kiliánová, Gabriela: Postavy Rómov v slovenských a rómskych rozprávaniach..... 290

Hrustič, Tomáš: Faktory ovplyvňujúce náboženské konverzie Rómov.... 306

MATERIÁLY

Man n, Arne: Memoráty ako dôležitá súčasť poznania rómskeho holokaustu 323

Hrustičová, Ľudmila: Letničné hnutie medzi Rómami (na príklade dvoch zborov z východného Slovenska) 335

Belišová, Jana: Premeny a nové trendy v rómskej hudbe..... 344

REZERVOVANÉ PRE

Evaluácia výkonu terénnej sociálnej práce v marginalizovaných rómskych komunitách (Tomáš Hrustič)..... 363

Projekt „Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou“ (SIRONA) (Tatiana Podolinská)..... 367

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ

Životné jubileum Petra Marákyho (Peter Slavkovský) 373

Medzinárodný workshop „Romani

Pentecostalism“ (Tatiana Podolinská)..... 374

Medzinárodná konferencia „Romani mobilities in Europe“ (Tomáš Hrustič) 376

RECENZIE – ANOTÁCIE

G. Kiliánová – E. Kowalská – E. Krekovičová, Eva (eds.): My a tí druhí v modernej spoločnosti (Zdeněk Uher) 378

O. Danglová: Výšivka na Slovensku. Embroidery in Slovakia (Alena Jeřábková) 381

L. Grešková (ed.): Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha) (Ľudmila Hrustičová)..... 382

Romano Džaniben. Časopis romistických štúdií (Juraj Štofaj)..... 385

Antropolog wobec współczesności /Antropológ zoči-voči súčasnosti/ (Rastislava Stoličná) 388

J. Reichel: Kapitoly metodologie sociálnych výzkumů (Karol Krpala) 390

K. Tóth – L. Végh (eds.): Emlékkönyv Arany László tiszteletére (Marta Botíková)..... 391

M. Tomandl – L. Procházka (eds.): Tradiční lidová architektura: Opera Ethnologica Archivalia (Ladislav Mlýnk a)..... 393

J. V. Grohmann: Pověsti z Čech (Jan Luffe r) 395

J. Luffer: Strašidelný chrám v horách. Japonské lidové pohádky a pověsti (Jana Šoucová)..... 397

P. Freedman: Jídlo. Dějiny chuti (Rastislava Stoličná)..... 398

CONTENTS

EDITORIAL

Hruštíč, Tomáš – Podolinská, Tatiana: Editorial..... 267

ARTICLES

Marushiakova, Elena – Popov, Vesselin: Policies Aimed at Gypsies/Roma in Central, Southeastern and Eastern Europe during the Period of Communist Rule 269

Kiliánová, Gabriela: The Characters of Roma in Slovak and Romani Narratives..... 290

Hruštíč, Tomáš: Factors Influencing the Religious Conversion of Roma. Using the Example of Conversions to the Jehovah's Witnesses and Charismatic Movements in Eastern Zemplín..... 306

RESEARCH REPORTS

Man n, Arne: Memorats as a Significant Component of Knowledge of the Romani Holocaust..... 323

Hruštíčová, Ludmila: The Pentecostal Movement Among Roma..... 335

Belišová, Jana: Changes and New Trends in Romani Music..... 344

RESERVED FOR

Hruštíč, Tomáš: Performance Evaluation of Social Fieldwork in Marginalised Romani Communities ... 363

Podolinská, Tatiana: Project “Social Inclusion of Roma by Religious Means” (SIRONA)..... 367

NEWS

Peter Maráky's Life Jubilee (Peter Slavkovský)..... 373

International Workshop “Romani Pentecostalism” (Tatiana Podolinská)..... 374

International Conference “Romani

Mobilities in Europe” (Tomáš Hruštíč)..... 376

BOOK REVIEWS – ANNOTATIONS

G. Kiliánová – E. Kowalská – E. Krekovičová (eds.): We and the Others in Modern Society. Constructions and Transformations of Collective Identities (Zdeněk Uherek)..... 378

O. Danglová: Embroidery in Slovakia (Alena Jeřábková)..... 381

L. Grešková (ed.): The Pastoration of Roma (In Search of the Romani God) (Ludmila Hruštíčová)..... 382

Romano Džaniben. Journal of Romistic Studies (Juraj Štöfej)..... 385

Antropolog wobec współczesności /The Anthropologist vis-a-vis the Present/ (Rastislava Stoličná)..... 388

J. Reichel – Chapters of the Methodology of Social Research (Karol Krpála)..... 390

K. Tóth – L. Végh (eds.): Emlékkönyv Arany László tiszteletére (Marta Botíková)..... 391

M. Tomandl – L. Procházka (eds.): Traditional Folk Architecture: Opera Ethnologica Archivalia (Ladislav Mlýnk a)..... 393

J. V. Grohmann: Legends from the Czech Lands (Jan Luffe r)..... 395

J. Luffer: Ghostly Temple in the Mountains. Japanese Popular Tales and Legends (Jana Šoucová)..... 397

P. Freedman: Food. A History of Tastes (Rastislava Stoličná)..... 398

„Romistické“ monotematické číslo *Slovenského národopisu* vychádza po viac ako dvadsiatich rokoch (naposledy v r. 1988, 36/1).

Táto problematika v prvej porevolučnej dekáde oprávnenne zažila svoj boom, keď sa Rómovia ocitli vo vedeckom fokuse hneď viacerých spoločenských disciplín: etnológie, antropológie, religionistiky, sociológie, demografie a i. Vzhľadom na „spoločenskú aktuálnosť“ tejto problematiky sa dá povedať, že tento záujem pretrváva doposiaľ. Istý posun možno sledovať aj v spoločenskej praxi. Ak na začiatku 90. rokov to boli predovšetkým zahraničné nadácie, ktoré boli zadávateľmi projektov cieľovo orientovaných na marginalizované komunity Rómov, dnes sa iniciatíva presúva viac na špecializované domáce inštitúcie. V tomto období prebehli niektoré pilotné projekty a publikovali sa niektoré základné publikácie. Zámerom redakcie preto bolo ohliadnuť sa späť a pokúsiť sa bilancovať, kam sa za posledných dvadsať rokov etnologický výskum Rómov na Slovensku posunul.

Domnievame sa, že aktuálne romistické číslo *Slovenského národopisu* svojím zložením reprezentuje súčasný trend v etnologickom výskume Rómov na Slovensku. Autori, ktorí v ňom dostali priestor, zastupujú generačné spektrum romistického bádania od staršej a strednej generácie až po najmladšiu, začínajúcu generáciu. Rovnako aj tematickým zložením uverejnených štúdií toto číslo reflektuje trendy, ktoré boli a sú v uplynulých dvadsiatich rokoch v etnológii Rómov aktuálne.

Úvodná prehľadová štúdia Eleny Marushiakovej a Vesselina Popova analyzuje postavenie Rómov/Cigánov v období socializmu v krajinách východnej a strednej Európy a všima si, akým spôsobom ovplyvnili vládne politiky spomenutých štátov ďalší vývoj Rómov v týchto krajinách.

V rámci slovenskej etnológie a folkloristiky sa tiež venovala pozornosť obrazom menšín vo folklórnych žánroch, ktoré plne odrážajú pozitívne aj negatívne stereotypy väčšinovej spoločnosti voči menšinám. Štúdia Gabriely Kiliánovej sa venuje práve obrazom Rómov v rozprávaniach, no neostáva iba pri analýze hetero-obrazov, ale všima si aj to, akým spôsobom v týchto rozprávaniach vidia Rómovia sami seba.

V uplynulom desaťročí získavajú veľkú pozornosť nielen v rámci bádania na Slovensku, ale aj v európskom kontexte výskumy religiozity Rómov, s dôrazom na štúdium náboženských konverzií a hlavne pôsobenie rozličných letničných a charizmatických hnutí. V aktuálnom čísle túto tému reprezentujú štúdie Tomáša Hrustiča a Ľudmily Hrustičovej.

Ďalšou dôležitou oblasťou, ktorú aktuálne číslo SN reflektuje, je etnomuzikologický výskum rómskych piesní. Tento výskum má nielen striktno vedecký charakter, ale aj veľký potenciál v približovaní rómskej kultúry majorite, čo dokazuje aktuálny spoločenský úspech projektu *Phurikane gila* a *After Phurikane*, ktorý je popularizačným vyústením vedeckej práce Jany Belišovej. Autorka v tomto čísle približuje „najnovšiu vrstvu“ súčasných rómskych piesní.

V deväťdesiatych rokoch sa v slovenskej spoločnosti začal tematizovať holokaust Rómov. Výskumu rómskeho holokaustu sa venujú viaceré významné mimovládne organizácie (Nadácia Milana Šimečku) a pripomínajú si ho viaceré rómske osobnosti a organizácie. V predkladanom čísle *Slovenského národopisu* prináša Arne Mann niektoré nové pohľady na tieto tragické udalosti, sprostredkované očami pamätníkov.

V prvej dekáde 21. storočia na Slovensku prebehlo viacero projektov zameraných na riešenie tzv. rómskej problematiky, ktoré boli buď súčasťou vládnych politík, alebo boli

realizované viacerými mimovládnyimi organizáciami. V poslednom období sú aktuálne aj aplikované projekty, ktorých súčasťou je etnologický výskum. Otvára sa tiež nová perspektíva využitia etnológie a sociálnej antropológie pri evaluačných typoch projektov. O dvoch takýchto projektoch informujeme v rubrike „Vyhradené pre“. Romistickej problematike sú venované aj niektoré príspevky v „Správach“ a „Recenziách“.

Súčasné monotematické číslo *Slovenského národopisu* má viac informatívny ako diskusný charakter. To však neznamená, že v slovenskej romistike, etnológii a antropológii zameranej na výskum Rómov niet o čom diskutovať. V redakcii sa predbežne zhromaždili príspevky, ktoré takúto diskusiu otvárajú. Veríme, že v dohľadnom čase sa k tejto téme v rámci *Slovenského národopisu* vrátíme.

Tomáš Hrustič – Tatiana Podolinská

POSTAVY RÓMOV V SLOVENSKÝCH A RÓMSKYCH ROZPRÁVANIACH

GABRIELA KILIÁNOVÁ

*PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava,
gabriela.kilianova@savba.sk*

The paper sets out to compare accounts from the oral prose repertoire in Slovakia, which were recorded in the Slovak and Romani languages and where Roma are featured. For the purposes of the study I chose texts from various sources (= recorded oral narratives); the criterion for choosing was whether there was mention in the texts of characters designated as (male/female) Gypsy or Roma. First of all, I traced how the characters Gypsy man/woman or Roma man/woman are depicted and characterised. Further to this, I explored in more detail the question of which genres of oral prose the narratives featuring Roma characters belong to. In conclusion, I assessed to what extent we can trace a definite idea of Roma in the narrations, hence what narrative hetero-image (idea of the Roma in Slovak narrations) and self-image (idea of Roma in narrations by Roma) is featured.

Kľúčové slová: autoobraz, heteroobraz, Rómovia, Cigáni, naratív, Slovensko, ústne prozaické žánre, rozprávačské motívy
Key words: self-image, hetero-image, Roma/Gypsies, narrative, Slovakia, the folklore prose genre, folklore motifs.

Úvod

Príspevok sa zameriava na porovnanie rozprávání z ústneho prozaického repertoáru, ktoré boli zaznamenané v slovenskom a rómskom jazyku¹ a v ktorých sa vyskytujú Rómovia. Pre potreby štúdie som z rôznych prameňov (archívne i publikované prepisy ústnych rozprávání) vyberala texty, pričom kritériom výberu bola skutočnosť, či sa v textoch rozprávalo o postavách nazývaných rozprávačom *Cigán*, *Cigánka* alebo *Róm*, *Rómka*.

V zhromaždenom výbere textov som v prvom rade sledovala, ako sú postavy *Cigán/Cigánka* alebo *Róm/Rómka* v rozprávaniach vykresľované a charakterizované. Ďalej som

sa podrobnejšie venovala otázke, do akých žánrov ústnej prózy patria prepísané naratívy, v ktorých sa vyskytujú postavy Rómov. Zaujímalo ma, či sa rozprávania o Rómoch vyskytujú v niektorých prozaických žánroch viac a v iných menej. Moje uvažovanie sa napokon uberalo k otázke, nakoľko môžeme v rozprávaniach sledovať určitú predstavu o Rómoch, teda aký naratívny heteroobraz (predstava o Rómoch v slovenských rozprávaniach) a autoobraz (predstava o Rómoch v rómskych rozprávaniach) sa v nich vyskytuje.

Výskumom pre potreby tejto štúdie som si chcela overiť predpoklad, že slovenské i rómske rozprávania, v ktorých sa vyskytujú postavy Rómov, by mohli byť motivicky, obsahovo (sled rozprávačských motívov za sebou, konkrétne konanie a charakteristika postáv) i formálne (žáner rozprávania, formálna výstavba rozprávania) podobné. Tým by mohli do istej miery reprodukovať podobný naratívny obraz Rómov. Predpoklad vychádzal z predchádzajúcich komparatívnych výskumov iných tematických skupín rozprávání, reprodukovaných v rôznych jazykoch (a teda viazaných na rôzne jazykové skupiny) na území Slovenska i širšie v strednej Európe. Pri takto zameraných výskumoch som si všimla skutočnosť, že rozprávania na jednu tému z jedného územia bez ohľadu na jazyk prejavujú pomerne veľké podobnosti v používaní konkrétnych motívov. Zároveň sa motívy a postavy rozprávání ukazujú ako viazané na isté prozaické žánre, opäť rovnako v repertoári jednej aj druhej jazykovej skupiny. Ako príklad takéhoto zistenia môžem uviesť výsledky výskumu rozprávání o postave Smrti z územia Slovenska v slovenskom a nemeckom jazyku, ktoré sú motivicky veľmi podobné.² K podobným zisteniam dospela napríklad aj maďarská bádatel'ka Ildikó Kríza, keď skúmala postavu kráľa Matiaša Korvína v ústnej próze na materiáloch z 19. a 20. storočia. Všimla si, že rovnaké alebo veľmi podobné naratívne podoby tejto postavy sú rozšírené na jednom území medzi rôznymi jazykovými skupinami obyvateľstva (KRÍZA 1999). Aj jej výskumy podporujú predpoklad, že súžitie rôznych sociálnych skupín na spoločnom území, vplyv rovnakých ekonomických, sociálnych, kultúrnych alebo ideových procesov na obyvateľstvo, ich vzájomné kontakty môžu vytvárať podmienky, ktoré vedú k rozšíreniu podobných kultúrnych javov reprodukovaných v rôznych (jazykových) skupinách.

Výskum o postavách Rómov v slovenských a rómskych rozprávaniach vyšiel zo zahraničného podnetu, keď ma požiadali, aby som pripravila príspevok o „iných“ (o menšinách, marginálnych skupinách a podobne) v naratívoch na Slovensku.³ Druhým podnetom sa stali rozhovory s Arne B. Mannom, ktorý upozornil na skutočnosť, že ani v etnológii ani v romistike na Slovensku nemáme zatiaľ práce venované porovnaniam rozprávačského repertoáru u Slovákov a Rómov, či už podľa tém, podľa žánrov alebo podľa iných aspektov. Istým krokom takým smerom sa stala diplomová práca Attilu Agócsa, ktorý skúmal folklórnu komunikáciu medzi gemerskými Rómami. Venoval sa naratívom, ktoré jeho informátori reprodukovali v slovenčine, rómčine a maďarčine. V práci porovnával získané naratívy aj s rozprávami rozšírenými medzi Slovákami a Maďarmi a priniesol viacero zaujímavých zistení (AGÓCS 2004). Mój príspevok chce podobne prispieť k porovnávaciemu štúdiu rozprávání v rómčine a slovenčine.

Štúdia sa opiera o materiály zhromaždené v archívoch, v publikovaných prameňoch a z terénnych výskumov. Terénny výskum, zameraný špeciálne na postavy Rómov v ústnom rozprávání, som nerobila. Avšak, ako popíšem ďalej, takéto rozprávania sa mi objavili ako výrazná skupina pri výskumoch, ktoré sledovali živý ústny rozprávačský repertoár. Pre štúdiu som zhromaždila záznamy od začiatku 19. storočia do začiatku 90. rokov 20. storočia.

Slovenské rozprávania o Rómoch som čerpala zo Súpisu slovenských rozprávok (POLÍVKA 1923 - 1931), ktorý zahŕňa rozprávania z rukopisných i publikovaných zbierok

ústnej prózy od začiatku 19. storočia do roku 1914. Neskorší Katalóg slovenskej ľudovej prózy od Viery Gašparíkovej (1991, 1992) poskytuje bohatší materiál. Autorka pracovala s väčším objemom textov, keďže svoj katalóg pripravila zo zberov tzv. Wollmanovskej akcie v rokoch 1928 - 1947 (GAŠPARÍKOVÁ 2006, HLÔŠKOVÁ 2006). Časovo dobre dopĺňa Polívkov súpis o záznamy najmä z prvej polovice 20. storočia. Ďalšie texty v slovenskom jazyku s postavami Rómov som našla v špeciálnych prácach venovaných konkrétnym rozprávačským žánrom. Ide najmä o humoristické rozprávania, keďže v nich sa často vyskytujú postavy *Cigán/ Cigánka*. Výber slovenských ústnych humoristických rozprávání od konca 18. storočia do konca 70. rokov 20. storočia publikovala opäť Viera Gašparíková (GAŠPARÍKOVÁ 1980), zaoberal sa nimi aj Milan Leščák vo svojej kandidátskej dizertačnej práci (LEŠČÁK 1971). Rozprávania o Rómoch v slovenskom jazyku som zaznamenala aj pri vlastných terénnych výskumoch ústnych prozaických podaní, ktoré som v sedemdesiatych, v osemdesiatych a na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia robila na území západného, severného a východného Slovenska.⁴ Cieľom mojich výskumov bolo zaznamenať živý (manifestný) ústny prozaický repertoár v jednotlivých lokalitách, sledovať jeho tematické a žánrové zloženie. Prípadová štúdia rozprávačského repertoáru z obce Nová Bystrica z osemdesiatych rokov 20. storočia napríklad ukázala pretrvávajúci výskyt, silnú frekvenciu a obľúbenosť humoristického cyklu o *Cigánoch* (KILIÁNOVÁ 1989: 110-112), ktorý už Polívka a po ňom aj Gašparíková vyčlenili ako výraznú tematickú skupinu humoristických rozprávání a anekdot. Celkovo som pre potreby štúdie zhromaždila asi 100 textov, v ktorých sa vyskytuje postava *Cigán/ Cigánka*. Avšak viaceré texty sú rovnaké typy (alebo varianty typov) rozprávání, ktoré sa opakujú v sledovaných prameňoch. Preto môžeme hovoriť približne o päťdesiatich typoch rozprávání, v ktorých sa vyskytujú Rómovia ako hlavné alebo vedľajšie postavy. V súbore zhromaždených textov sa nachádza 6 typov čarodejných rozprávok, 7 typov povestí, ostatné typy patria do humoristického rozprávania a anekdot.

Čo sa týka rozprávání v rómskom jazyku, mala som k dispozícii, žiaľ, omnoho skromnejší materiál. Sama som výskum naratívov v rómskom jazyku nerobila, pretože neovládam rómčinu. Oprela som sa o zbierku Mileny Hübschmannovej *Rómske pohádky* (1999).⁵ M. Hübschmannová zaznamenala rozprávania v rómskom jazyku v rokoch 1953 - 1973 najprv iba rukou, od roku 1967 na magnetofónové pásky. Jej zbierku rozšírili aj záznamy, ktoré zapísali samotní informátori. Ako uvádza, celkovo zhromaždila asi 100 textov, z ktorých pripravila výsledný výber 71 rozprávání. Väčšina textov (56) zaradených v publikácii sú priame prepisy z MG záznamov s minimálnymi úpravami, ako napríklad vylúčenie opakovaných slov, vypustenie chybných pasáží, ktoré následne opravil sám rozprávač a podobne. Iba menšina textov vo výbere (15) bola zaznamenaná ručne. Autorka sama texty preložila do češtiny a vydala (HÜBSCHMANNOVÁ 1999: 292-293). Nepracovala som teda s originálnymi textami, ale s prekladom. Avšak autorka zdôraznila, že pri preklade textov z rómčiny do češtiny dbala do najvyššej možnej miery, aby zachovala zvláštnosti hovorového jazyka, zásoby slov jednotlivých rozprávačov a podobne (HÜBSCHMANNOVÁ 1999: 294). Preto predpokladám, že som mala možnosť používať verný preklad.

M. Hübschmannová rozprávania zozbierala: “v romštině mezi Romy slovenské a maďarské etnické skupiny” (HÜBSCHMANNOVÁ 1999: 295).⁶ Ako som už uviedla, v štúdiu sa nezaobrám etnickou identitou rozprávačov, ktorí texty rozprávali, pretože k takémuto výskumu neexistuje dostatok údajov. Texty sledované v štúdiu rozdeľujem na rozprávania reprodukované v slovenskom a rómskom jazyku. Prístup Hübschmannovej, ktorá

zaznamenala rozprávania podľa jazyka, ktorým rozprávač hovoril (= rómčina), umožňuje tiež porovnávať slovenské a rómske naratívy ako texty z dvoch jazykových skupín.

Hoci sa kniha nazýva *Rómske pohádky*, medzi textami sa nachádzajú naratívy rôzneho žánru. Výber 71 rozprávání sama autorka delí na 1 „zvířecí pohádku“ (podľa žánrového triedenia na Slovensku rozprávky o zvieratách), 20 „kouzelných pohádek“ (označujem v štúdiu ako čarodejné rozprávky), 25 „lidových povídek“ (určujem v štúdiu ďalej ako čarodejné alebo realistické rozprávky a rozprávania zo života), 25 „humorek a anekdot“ (označujem ako humoristické rozprávania a anekdoty). Na záver uvádza 1 „legendu“ (určujem ako etiologickú povesť). Preto publikáciu môžeme považovať za širší prehľad rozprávání rôznych prozaických žánrov v rómskom jazyku. Zo 71 textov v 61 sa vyskytujú postavy nazývané *Róm/ Rómka* alebo rómsky chlapec, rómske dievča, v 1 texte sa rozpráva o Cigánoch a v 1 rozprávaní hlavná postava použila výraz cigánsky handrár. Zo 71 publikovaných textov môžeme pre potreby tejto štúdie použiť teda 63 rozprávání.

V štúdiu tiež prihliadam k textom, ktoré zozbieral A. Agócs medzi gemerskými Rómami. Celkovo ide o 59 textov, z toho je 30 naratívov v slovenčine, 20 v maďarčine a 9 v rómčine (AGÓCS 2004: 150-154). Ak sa budem zaoberať iba 9 naratívami v rómčine, v 4 rozprávaniach vystupujú postavy Rómov. Žánrovo ide o 2 čarodejné rozprávky (resp. o zlomok rozprávky) a 2 rozprávania zo života.

V príspevku sa sústredím najprv na rozprávania o Rómoch v slovenských textoch. Budem sledovať, v akých rolách Róm a Rómka vystupujú, aké charakteristiky postáv prinášajú rozprávania, aký naratívny heteroobraz je možné konštruovať na základe zhromaždených textov.

Potom sa budem venovať postavám Rómov v rómskych rozprávaniach, ich charakteristikou a konaním v príbehoch rôznych žánrov. Pokúsím sa načrtnúť autoobraz Róma a Rómky, tak ako sa vytvára v rómskych ústnych prozaických podaniach.

Zdôrazňujem, že popíšem auto- a heteroobraz Róma iba na základe sémantickej, obsahovej a formálnej analýzy zhromaždených textov. Špeciálny výskum ako rozprávači a publikum vnímajú alebo interpretujú postavy Rómov v rozprávaniach som nerobila. Na záver porovnam výsledky bádania v jednej a druhej jazykovej skupine. Budem sledovať, v akých žánroch a témach sa postavy Rómov vyskytujú v slovenských a rómskych textoch. Budem zisťovať, či je možné konštatovať podobnosti v rozšírení textov o Rómov v určitých žánroch a témach u jednej a druhej skupiny, alebo naopak či pozorujeme odlišnosti. Porovnam naratívny heteroobraz a autoobraz Rómov obsiahnutý v rozprávaniach a popíšem podobnosti alebo odlišnosti konštruovaných obrazov.

Postavy Rómov v slovenských ústnych rozprávaniach, naratívny heteroobraz Cigána a Cigánky

Róm a Rómka, ktorí vystupujú v slovenských textoch pod názvom *Cigán* a *Cigánka*, patria v rozprávačskom repertoári k najčastejším postavám „iných“, „tých druhých“, teda predstaviteľov z inej skupiny (KILIÁNOVÁ 2000: 290-291). Druhá najpočetnejšiu úlohu „cudzích“ hrdinov a hrdiniek v slovenských naratívoch i piesňach hrajú Židia (KREKOVIČOVÁ 1999).

Róm alebo Rómka sa nezriedka stávajú už vďaka svojim antropologickým odlišnostiam, ktoré sa v rozprávaniach tematizujú, cudzími, inými, rozdielnymi osobami. Ich odlišný výzor môže vyvolať rovnako obavy, strach, ako aj údiv, obdiv, komickosť a smiešnosť.

Ak sledujeme postavy Rómov v čarodejných rozprávkach, nájdeme ich prevažne v úlohe pozitívnych hrdinov. Napríklad v rozprávke typu *Boj na moste AaTh 300A* (AARNE-

THOMSON 1961, tu a ďalej citované v skratke AaTh)⁷ nie princ, ale jeho sluha, označovaný ako *Cigánkin syn*, premôže draka na olovenom, striebornom a zlatom moste a zachráni princeznú (POLÍVKA 1924: 99-100). Keď kráľ chce princeznú vydať za princa ako domnelého osloboditeľa, vtáčik prezradí kráľovi, kto je skutočný záchranca princeznej.

Cigán je hlavným hrdinom aj v zázname rozprávkového typu Roztancované črievičky AaTh 306, spojeného s príbuzným typom Princezná v krypte trhá stráž AaTh 307 (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text č. 227). V tomto rozprávaní sa *Cigán* na rozkaz kráľa stal strážcom princeznej, ktorá bola v spojení s diablami. V noci ju sledoval na jej putovaní za diablami, s ktorými tancovala. Kým princezná tancovala, ukradol jej z každého páru jednu topánku. Kráľovi prezradil, kam chodila princezná v noci. Po vyzradení princezná očernela a zomrela. V zázname nadväzuje rozprávkový typ AaTh 307, keď zomrelú princeznú musel strážiť v kaplnke vojak, ktorý vždy v noci zmizol. Nakoniec sa jednému vojakovi podarilo nad posadnutou princeznou zvíťaziť. Radu, ako to spraviť, mu dal žobrák. V inom variante rozprávkového typu AaTh 307 strážil zomrelú princeznú nie vojak, ale *Cigán*, ktorému opäť žobrák poradil, ako sa ubrániť pred počarovanou princeznou (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text č. 332). Podobne *Cigán* vystupuje v ďalšom variante rozprávkového typu AaTh 307 (GAŠPARÍKOVÁ 1992, text č. 532). V noci sa zjaví strašidlo, ktoré sa odvážnemu hrdinovi podarí zahnať, a tak nad ním zvíťaziť.

Nakoniec sa hrdinská postava Róma vyskytuje aj v texte, ktorý je kumulovaným rozprávaním typov AaTh 1060+1062+1063+1082 (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text č. 273, porovnaj aj GAŠPARÍKOVÁ 1992, text č. 476). *Cigán* sa ponúka mlynárovi, že pôjde po jeho dcéru, ktorú ukradli čerti a uniesli do pekla. Hrdina sa preteká s čertmi, kto stisne najtuhšie kameň, kto hodí najďalej kameň a budzogáň, kto unesie najväčšie bremeno. Lsťou zvíťazí nad čertmi a tí mu vydajú mlynárovu dcéru. Mlynár Róma dobre odmení za preukázanú službu.

V uvedených príkladoch Róm vystupuje ako pozitívna hlavná postava v rozprávaní, smelý hrdina a drakobijca. Preberá úlohy, ktoré v iných variantoch spomenutých typov rozprávok, známych zo Slovenska, môže hrať bližšie neurčený vojak, pocestný, chudobný človek či nebojácny mládenec.

Iba v jednom zázname typu Hrdina zabíja draka AaTh 300 sa vyskytuje negatívna postava Róma. Princezná má byť obetovaná drakovi, avšak princovi sa podarí draka zabiť a zachrániť princeznú. Na mieste sa vyskytuje aj zradný *Cigán*, ktorý sa už pred princom pokúšal draka zabiť. *Cigán* princa zabije a prinúti princeznú, aby ho uznala za osloboditeľa. Klamstvo však vyjde na povrch a *Cigán* je potrestaný (POLÍVKA 1923: 116-168).

Paralelne k postave Róma existuje v čarodejných rozprávkach aj postava *Cigánky*. Rómka v rozprávkach vystupuje iba ako negatívna postava, zlá žena, ktorá škodí hlavnej hrdinke. Nachádzame ju napríklad v type Tri citróny AaTh 408. Princ postupne rozkrojí tri citróny, z ktorých vyskočia krásne devy. Avšak nevie ich odieť a nakrmiť, preto zakaždým zmiznú. Zostane s ním iba tretia deva, ktorej potrebné veci vopred prichystá. Princ sa s ňou ožení. Zlá slúžka - *Cigánka* zabije princeznú a sama sa vyhlási za princovu ženu. Po odhalení podvodu a prinavrátení života zabitej princeznej je zlá slúžka potrestaná. Je zaujímavé, že v Polívkovom súpise sa nachádza niekoľko variantov typu AaTh 408, v ktorých sa postavy čiastočne menia, ale škodkyňou princeznej je zakaždým *Cigánka* (POLÍVKA 1925: 203-214). Podobne aj Gašparíková uvádza text k typu AaTh 408, kde zlá *Cigánka* zabije devu čakajúcu na princa, ktorý jej išiel po šaty, a nastúpi na jej miesto (GAŠPARÍKOVÁ 1992, text č. 568). Avšak podvod vyjde najavo a zlú ženu *Cigánku* kráľ potresce.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že *Cigán* a *Cigánka* nepatria k hojným postavám v čarodejných rozprávkach. *Cigán* sa vyskytuje síce v niekoľkých textoch ako smelý hrdina, ktorý zvíťazí nad drakmi, počarovanými princeznami, čertmi a strašidlami. Ide však o zameniteľný typ hrdinu, ktorý môže byť v inom variante označený ako vojak alebo iný odvážlivec. *Cigán* a *Cigánka* vystupujú aj ako negatívne postavy, škodcovia, zlí muži a zlé ženy, nebezpečné osoby. Označenie ich zaraďuje do inej skupiny ako hlavných hrdinov, čím sa môže zväčšovať rozdiel medzi pozitívnymi a negatívnymi postavami (zlí sú „tí druhí“).

Postava *Cigána* a ešte častejšie *Cigánky* sa vyskytuje v niekoľkých povestiach. V poverových rozprávaniach – povestiach Rómka vystupuje najčastejšie v roli čarodejníčky, ktorá čarami chce priviesť naspäť ohrdutej manželke jej manžela, alebo chráni vdovca pred pomstou zomrelej ženy (POLÍVKA 1931: 214, 217). V miestnych povestiach sa ojedinele vyskytuje *Cigán* a *Cigánka* ako strašidlo, ktoré strážia poklad (POLÍVKA 1931: 278) alebo *Cigánka* premenená na skalú, pretože klamala (POLÍVKA 1931: 320). V cykle historických povestí o Turkoch Polívka uviedol jedno rozprávanie o *Cigánovi* - úspešnom generálovi, ktorý lst'ou a šikovnosťou pobil Turkov (POLÍVKA 1931: 221-2). Avšak podobne ako v čarodejných rozprávkach ani v povestiach Rómovia nepatria k protagonistom, ktorí by sa výraznejšie vyskytovali či už v hlavných alebo vo vedľajších postavách v rozprávaní. Hlavnou a nezameniteľnou postavou je však *Cigán* v povesti „Prečo smú Cigáni kradnúť“ (POLÍVKA 1930: 40). Podľa rozprávania *Cigán* ukradol jeden z kincov, s ktorým mali Ježiša Krista pribriť na kríž. Za to dovolil Kristus Rómom kradnúť.

Odlisnú situáciu nachádzame v realistických humoristických rozprávkach, v humoristických rozprávaniach a anekdotách. Tu sa do postavy *Cigána* a *Cigánky* koncentrujú mnohé charakteristické črty všeobecného komického hrdinu a hrdinky, známe v takej alebo onakej podobe v ústnej rozprávačskej tradícii v rôznych krajinách Európy, ako Till Eulenspiegel, Hodža Nasredin, Hitár Petár a podobne (KILIÁNOVÁ 2000: 290-291). Komická postava *Cigána* v slovenskej rozprávačskej tradícii tiež nabrala na seba viaceré charakteristiky, ktoré v starších historických obdobiach v európskej orálnej kultúre hral sedliak, vojak, pocestný, tulák, vagabund alebo jednoducho cudzí prišelec. Ako ukázala maďarská bádatel'ka Imola Küllös (1993, 2003, citované podľa KREKOVIČOVÁ 2005: 144), proces prenosu humoristických atribútov z postavy sedliaka, vojaka, tuláka na Róma sa začal v polovici 17. storočia. Rómovia v úlohe humoristických a parodovaných postáv sa od tohto obdobia hojne objavovali v populárnej poézii, v divadelných hrách a v rozprávaniach na celom území Uhorského kráľovstva.

Cigán ako hlavná alebo vedľajšia komická postava je zachytený v Polívkovom Súpise v 30 typoch rozprávání, pričom pri niektorých typoch Polívka uvádza až 5 variantov (POLÍVKA 1931: 30-31, 39-41, 50, 52-55, 59-61, 73-79, 80-82, 89-91). V rámci týchto 30 typov sa nachádza aj samostatná kapitola „Anekdoty o Cigánoch“ (POLÍVKA 1931: 73-79), avšak postavy Rómov sa vyskytujú aj v iných kapitolách, napríklad „O hlupákoch“. Ak porovnáme záznamy v Polívkovom súpise so záznamami v katalógu Gašparíkovej (1991, 1992), nájdeme v neskoršom diele ešte väčší počet humoristických rozprávání a anekdot, v ktorých je *Cigán* hlavnou alebo vedľajšou postavou. Pripomínam, že Gašparíková pracovala s väčším textovým korpusom než Polívka. Spolu ide o 41 textov, avšak niektoré z nich obsahujú aj 3-4 typy. Naopak v rámci 41 záznamov sa v niektorých rozprávaniach kombinácie typov opakujú, takže celkovo ide približne o 40 typov rozprávání (GAŠPARÍKOVÁ 1991, texty č. 31, 32, 34, 67, 89, 90, 116, 117, 118, 142, 201, 202, 248, 249, 250, 275, 321, 322, 323. GAŠPARÍKOVÁ 1992, texty č. 422, 424, 425, 426, 434, 435, 440, 441, 444, 445, 456, 469, 476, 453, 454, 496, 497, 503, 532, 543, 549, 553).

Práve v humoristických rozprávaniach, anekdotách alebo v humoristických rozprávkach objavuje sa *Cigán* (zriedkavejšie *Cigánka*) ako vtipný, prefikany, bystrý človek, figliar alebo zlodej, ktorý ostatných ľudí prekabáti, oklame a nad nimi zvíťazí.

S komickou postavou *Cigána* sa často spájajú atribúty, ktoré sú vybudované na sociálnom kontraste. V takom prípade Rómovia stelesňujú ľudí z najchudobnejších a najnižších sociálnych vrstiev. *Cigán* sa zobrazuje v najväčšom kontraste k postavám pána, kráľa, sudcu, farára či učiteľa, to znamená k tým protagonistom, ktorí v naratívnom svete (často aj v reálnom živote) stáli spoločensky nad ním. *Cigán* ich však svojim umom a šikovnosťou vždy prekabáti. K najznámejším textom tejto podskupiny humoristického cyklu o *Cigánoch* patrí napríklad rozprávanie *Cigánov sen* (AaTh 1626, GAŠPARÍKOVÁ 1991, text č. 261, GAŠPARÍKOVÁ 1992, text č. 425, 456). Farár je na poľovačke, vidí zajaca, vystrelí naňho. *Cigán*, ktorý kope na poli zemiaky, zdvihne motyku, a tiež „strelí“. Vznikne spor, komu patrí zajac. *Cigán* argumentuje, že farár kázal v kostole, že: „Keď pán Boh dopustí, aj motyka spustí.“ Dohodnú sa, že zajaca dostane ten, komu sa prisní krajší sen. Obaja spali na fare, v noci *Cigán* zjedol upečeného zajaca. Ráno farár rozprával, že sa mu prisnilo, ako ho anjeli zobrali do neba. *Cigán* vysvetlil, že sa domnieval, farár už nepríde naspäť, a preto zajaca zjedol. Na sociálnom kontraste je takisto vybudované rozprávanie *Cigán fiškálom* (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text č. 31, 249, 321, GAŠPARÍKOVÁ 1992, text č. 422, 543), v ktorom *Cigán* pomôže sedliakovi/ farárovi vyhrať súdny spor nad špekulantom hostinským/ hostinskou/ židom. Podobne *Cigán* predá hlúpe mu sedliakovi/ pánovi koňa a podfukom ho získa späť (GAŠPARÍKOVÁ 1992, text č. 424).

Iná podskupina rozprávání o Rómoch sa sústreďuje na motívy o šikovnom zlodejovi/ zlodejke. Napríklad text známy ako *Cigán pri spovedi* (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text č. 32) spodobuje Róma, ktorý dokáže farárovi ukradnúť jeho osobné veci a ešte sa aj úspešne vyspovedať. Podobne *Cigán* chodí kradnúť šunku farárovi. Ten ho chyť a keď ho bije, *Cigán* ho prosí, aby mu nezrazil cigánsku hanbu. Farár nevie, čo to je, *Cigán* vysvetlí, že najväčšia hanba je, ak *Cigána* vykopnú otvorenými dverami von. Farár to urobí a *Cigán* povie, že iba to chcel (GAŠPARÍKOVÁ 1992, text č. 441). V tejto skupine sa vyskytuje aj zriedkavejšia postava *Cigánky*, napríklad v texte *O šikovnej Cigánke* (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text č. 12). *Cigánku* bili, prosila, aby ju nehodili cez plot. Keď ju prehodili cez plot, zasmiala sa a ušla.

Ďalšia podskupina z cyklu rozprávání o *Cigánoch* obsahuje motívy o erotických vzťahoch. V takom prípade napríklad *Cigán* odhalí nedovolené vzťahy medzi pánom (alebo farárom) a vydatou paňou alebo sedliačkou. Vďaka odhaleniu sám sa stane milencom panej či sedliačky. V podskupine sa vyskytuje aj postava *Cigánky* ako vedľajšej postavy deja. Pán v neprítomnosti panej poverí kočiša, aby mu zaobstaral milenku za peniaze. Kočiš časť peňazí spreneverí, a tak mu zostane suma iba na milenku – starú *Cigánku*. Privedie ju po tme pánovi, avšak ten na podfuk príde a kočiša prepustí zo služby (POLÍVKA 1931: 103-104). V rozprávaniach s erotickými motívmi sa častejšie tematizujú aj určité fyzické črty Róma, napríklad je pekný, príťažlivý, sexuálne aktívny a potentný (KILIÁNOVÁ 1981). Rómka je vykreslená skôr ako škaredá alebo staršia žena, ktorá sa z lakomosti či sexuálnej túžby neštíti ani incestu, pomeru so svojim vnukom alebo synom (POLÍVKA 1931: 79, KILIÁNOVÁ 1981).

Ďalšia podskupina humoristických rozprávání o Rómoch nadväzuje na motívy o smiešnych hlupákoch. Napríklad *Cigáni* sa chcú dostať do neba tak, že vylezú na vysoký strom, pričom sa jeden druhého držia za nohy. Jeden z nich si chce poplúť ruky, ktoré ho už bolia, pustí druhu, všetci popadajú a zabijú sa (POLÍVKA 1931: 39-41). Podobne nešťastný *Cigán* sa chcel obesiť na strom, ale konár sa odlomil a on sa udrel. *Cigán*

začal nadávať. „Pre porazené obešenie ša človek ešte aj žabije!“ (LEŠČÁK 1971: 14-15). V ďalšom rozprávaní *Cigán* chcel strašiť svet, ale sám sa pre svoju hlúposť dostal do ťažkostí (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text č. 323). Do tejto podskupiny možno zaradiť aj anekdotu o hlúpej *Cigánke*, ktorá sa nevedela starať o dieťa. Kúpala ho v studenej vode a čudovala sa, prečo kričí (GAŠPARÍKOVÁ 1980: 82).

Naratívny obraz Róma bol v slovenských rozprávaniach relatívne široký. Siahal od niekoľkých hlavných hrdinov v čarodejných rozprávkach a povestiach, v ktorých *Cigán* vystupoval ako odvážny (mladý) muž, bojovník, prevažne chudobný a nižšieho sociálneho postavenia (napr. sluha), zriedkavejšie ako zlý škodca. V uvedených typoch rozprávok *Cigán* nahrádzal postavu napríklad chudobného pocestného, vandrovného vojaka, žobraka, teda ľudí z iných skupín, „tých druhých“ z pohľadu rozprávača. „Iní“ ľudia mohli byť pritom chápaní v zmysle lokálnom (nie z „našej“ obce), tak i sociálnom (najchudobnejší) alebo jazykovom (iná jazyková skupina). Je potrebné preto zdôrazniť, že naratívny obraz *Cigána* v rozprávkach nebol zreteľný, pretože sa prelínal a mohol sa obmieňať s iným typom kladného i záporného rozprávkového hrdinu. Naopak, výrazný komický typ figliara, špekulanta, šikovného milenca i smiešneho hlupáka v humoristických rozprávkach, rozprávaniach alebo anekdotách za nezamieňal za iné postavy. Komický typ sa pevne viazal s postavou *Cigána*, pričom sa využívali a vzájomne prekrývali rôzne charakteristiky hrdinu – ako chudobného, sociálne nižšie postaveného človeka v porovnaní s ostatnými postavami rozprávania, ako človeka bez vzdelania, ale bystrého šibala, či naopak hlupáka. Rovnako sa *Cigán* vykresľoval v naratívnom obraze ako človek z inej skupiny, ktorý mal iný výzor, iný jazyk alebo v slovenčine inú výslovnosť.

Naratívny obraz *Cigánky* bol skromnejší a menej početný. V čarodejných rozprávaniach a povestiach sa sústredil do typu zlej, škaredej ženy, avšak podobne ako v prípade *Cigána* i *Cigánka* sa mohla v rozprávkach zamieňať za iné postavy. V humoristických rozprávkach a rozprávaniach komická postava prefikanej alebo hlúpej *Cigánky* dopĺňala podobnú výraznú a kľúčovú postavu *Cigána*. Frekventovaný, početný a po viac ako dve storočia neustále zaznamenávaný humoristický cyklus *O Cigánoch* pritom poukazuje na relatívnu stálosť naratívneho obrazu *Cigána* a *Cigánky* v slovenských rozprávaniach a na jeho bohatosť (KREKOVICHOVÁ 1999, 2005).

Postavy Rómov v rómskych ústnych rozprávaniach, naratívny autoobraz Róma a Rómky

Zbierka rómskych rozprávání od Mileny Hübschmannovej (1999) tvorí veľmi zaujímavý materiál na analýzu autoobrazu minoritnej skupiny. Čitateľ si ako prvé zaiste všimne, že vo väčšine textov sa vyskytujú skupinové (etnické) označenia hlavných i vedľajších postáv *Róm*, *Rómka*, či rómsky chlapec, rómske dievča a podobne. Frekvencia takýchto označení je v rómskych rozprávaniach oveľa vyššia ako v podobných typoch naratívov v slovenskom jazyku. Vo všetkých žánroch od čarodejných rozprávok až po anekdoty možno nájsť protagonistov – Rómov, ktorí stoja v protiklade k iným postavám - nerómom.

Ako som uviedla, zo 71 záznamov až v 63 textoch vystupujú postavy pomenované *Rómovia*, ojedinele *Cigáni*. Väčšina rozprávání už v úvodných vetách hovorí: „Byl Rom, chudý, to už ani nemusím říkat.“ „Byla jedna Romka a ta měla tři dcery.“ (HÜBSCHMANNOVÁ 1999: 30, 76).

V čarodejných rozprávkach vystupuje napríklad chudobný hrdina - Róm, ktorý je hladný, býva v úbohej chatrči. Rozhodne sa odísť do širého sveta hľadať prostriedok na omladenie pre kráľa (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text č. 2, AaTh 550I, IV + 302 II, III).

Kráľ, kráľovná a princezná v rozprávke sú tu nerómovia a nerómky, čo je z rozprávania zrejme. Napriek ťažkým prekážkam hrdina úspešne nájde jablká mladosti a ešte aj princeznú, s ktorou sa ožení a zbohatne. Avšak zberateľka zaradila do výberu aj variant predchádzajúcej čarodejnej rozprávky (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text č. 3, AaTh 550I + 302 II), v ktorej sa priamo tematizuje napätý alebo konfliktný vzťah medzi nerómami a Rómami. Princezná ľúbi Róma, hoci ten sa vyhýba stretnutiam s ňou a upozorňuje ju na ich nerovné postavenie. Kráľ, keď sa dozvie o ich láske, vyhráža sa Rómovi, že ho dá odstreliť. Ten utečie z domu. Po čase sa vráti a sľúbi kráľovi, že prinesie jablká mladosti z druhého sveta. Na druhom svete sa do neho zaľúbi čarodejkina dcéra a stanú sa manželia. Róm prinesie kráľovi jablká mladosti, ktorý sa poteší: „Ježiši, to je od tebe krásné. Jsi vlastne pořádný člověk, jako bys ani nebyl cikán, klidně si vezmi mou dceru za ženu...“. Róm však ponuku odmietne: „Já jsem Rom a k tvé dceři se nehodím. Jen si svou korunu nech, kvůli mně ji z hlavy sundat nemusíš, ja už jsem ženatý a korunu nepotřebuju...“ (HÜBSCHMANNOVÁ 1999: 36).

V ďalšej čarodejnej rozprávke vystupuje rómsky otec, ktorý má starosti s prekrásnou dcérou. Otec nechce, aby sa jeho dcéra vydala za princa, pretože je chudobná Rómka (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 7, AaTh 404, 707). Keď sa dcéra vydá, zlá striga odoberie princeznej novonarodené deti, presvedčí princa, že jeho žena porodila psa a mačku a princeznú chce dať popraviť. Avšak princezná – Rómka sa ukryje u svojej rodiny a klamstvo sa vysvetlí. V podobnom type rozprávky princeznej – Rómke uškodí zlá Rómka – jej vlastná macocha, ktorá chce princovi podstrčiť svoju škaredú dcéru (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 6, AaTh 404). Konflikt medzi Rómami a nerómami sa objavuje aj v rozprávke, kde starší brat ide do sveta, získa princeznú, ale keď sa kráľ dozvie, že je Róm, dá ho zabiť (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 4, AaTh 502 V). Mladší brat mu príde na pomoc, kráľ musí zať a oživiť. Nakoniec si aj mladší brat nájde princeznú a obaja sa so ženami a bohatstvom vrátia domov. Sociálna nerovnosť, ktorá v európskej rozprávkovej tradícii tvorí dôležitý prvok vo výstavbe rozprávačskej tematiky, sa v rómskych rozprávkach spája často so skupinovým (etnickým) označením, a tým je ešte viac vyostrená. Do rozprávok sa premieta horšie postavenie Rómov v spoločnosti a predsudky nerómov voči Rómom. Avšak v niektorých rómskych rozprávkach sa predsudky voči Rómom, ako napríklad jedenie zdochlín, potvrdzujú – hrdina a jeho deti jedia zdochnutú kravu. Svoj počin hneď vysvetľujú – konajú tak od hladu (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 24).

Kladný hrdina, ktorý je v slovenských rozprávkach (chudobný) chlapec, brat alebo aj princ, je v rómskych rozprávkach spravidla chudobný Róm. Ten vďaka šikovnosti, bystrosti alebo sile a odvahe príde ku šťastiu. Chudobnému Rómovi môže napomáhať aj pekný vzhľad, kvôli ktorému sa do neho zaľúbi princezná a zostáva mu verná napriek mnohým ťažkostiam (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 26, 27, 28). Podobne sa zaľúbi do dievčiny - Rómky pre jej krásu princ, pán či gróf (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 7, 24, 25).

Iba výnimočne sa v rómskych rozprávkach vyskytuje bohatý Róm, ale ten aj tak schudobnie a jeho syn si musí sám získať bohatstvo a princeznú (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 11, AaTh 537). Zaujímavá je z tohto hľadiska rozprávka o Červen-kráľovi a pyšnej princeznej (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 14, AaTh 900). Tu je síce Róm kráľom, ale uchádza sa o princeznú preoblečený za rómskeho kožkára. Keď uhádne hádanky a princezná by sa mala za neho vydať, omdlie. Kráľ prehovára Róma, že mu zaplatí, ak sa princeznej vzdá. Nakoniec musí princezná so svojim manželom - Rómom odísť. Manžel ju posielal do služby k Červen-kráľovi. Až po troch nepríjemných skúškach jej manžel odhalí, že chudobný rómsky kožkár a Červen-kráľ je jedna a tá istá osoba.

Hübschmannová zaznamenala aj rómsku rozprávku typu Čarodejná črievička (AaTh 306) a Princezná v krypte (AaTh 307), v ktorej podobne ako v slovenskej verzii je hlavným hrdinom Róm. Nebojácny muž vyslobodí princeznú, avšak na rozdiel od slovenského textu nezoberie si ju za ženu, lebo už má ženu a deti. Nájde však pre princeznú náhradného ženicha – svojho brata (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 8).

Rozprávky v zbierke M. Hübschmannovej sú rovnaké typy, aké poznáme v ústnej tradícii aj slovenského obyvateľstva.⁸ Avšak v porovnaní so slovenskými textami hlavnými postavami sú veľmi často rôzni kladní hrdinovia a hrdinky charakterizovaní ako chudobní Rómovia a Rómky. Inak povedané, svet hlavných rozprávkových hrdinov a hrdiniek vytvárajú členovia vlastnej skupiny, ktorí sa však málo rozvrstvujú sociálne. Zväčša si zachovávajú sociálne postavenie chudobných a marginalizovaných ľudí z minoritnej skupiny, tak vystupujú a v zhode so svojím postavením konajú. Rozprávky obsahujú celé spektrum členov vlastnej skupiny, preto sa v nich vyskytnú aj zradní rómski bratia, ktorí chceli uškodiť úspešnému bratovi (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 33), zlí rodičia, čo chceli zabiť (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 40) alebo zabili a zjedli vlastné deti (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 37, 38). Je však potrebné upozorniť, že Hübschmannová uvádza aj variant rozprávky o zjedení vlastného dieťaťa, kde sa vražda dieťaťa prisudzuje matke – nerómke (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 39).

A. Agócs píše v práci, že na základe svojich výskumov medzi gemerskými Rómami nemôže potvrdiť Hübschmannovej zistenie, podľa ktorého by bol vo väčšine čarodejných rozprávok hlavným hrdinom Róm, rómsky chlapec, rómsky hrdina. (AGÓCS 2004: 103-104). Skutočne, ak čítame čarodejné rozprávky zozbierané Agócsom a prednášané rómskymi rozprávačmi v slovenčine (21 rozprávok) alebo v maďarčine (9 rozprávok), rozprávači v nich označujú postavy iba zamestnaním alebo sociálnym postavením: gazda, kráľ, krčmár, chudobná vdova a podobne. Iba výnimočne je hlavný hrdina označený doslovne *Cigán* (AGÓCS 2004: Zbierka rómskej ľudovej prózy, pripojená na diskete k práci, s. 130, rozprávka v maďarčine). Ak sa sústredíme na dve rozprávky, ktoré rozprával Ján Radič v rómčine (jediný rozprávač, ktorý rozprával svoje rozprávky iba po rómsky), v oboch vystupujú explicitne Rómovia. Nie sú síce hlavnými postavami, ale vďaka nim sa v rozprávkach tematizujú vzťahy Rómov a nerómov (AGÓCS 2004: Zbierka rómskej ľudovej prózy, pripojená na diskete k práci, s. 94-111). V týchto textoch je možné vidieť paralely s textami v zbierke Hübschmannovej.

V rómskych humoristických rozprávkach, rozprávaniach a anekdotách v zbierke M. Hübschmannovej, v ktorých vystupuje ako hlavná alebo vedľajšia postava Róm, prejavujú sa podobnosti so slovenským humoristickým cyklom, no nielen s cyklom *O Cigánoch*. Prvú podskupinu tvoria príbehy o šikovných, prešibaných Rómoch, ktorí využijú hlúposť alebo ľahkovernosť iných ľudí, spravidla nerómov. Tak sa stane Róm ľstivým kráľovským zlodejom, ktorý dokáže všetkých prekabátiť. Avšak rozprávanie zdôrazňuje, že do služby u kráľa sa dal najat' iba preto, lebo nemohol vyžiť (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 43). V inom príbehu je Róm muzikant, ktorému dal zázračné husle sám Pán Boh. Kto tie husle počuje, musí tancovať, čo figliar – Róm využije vo svoj prospech a na úkor nerómov (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 44). Róm využije hlúposť kráľovnej, ktorá po ňom „pošle“ do neba zomrelému synovi veci (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 50). A takisto chudobný, ale bystrý Róm „vysvetľuje“ sny a „nachádza“ stratené veci (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 49). V inom rozprávaní sa Róm pomstí mäsiarom, ktorí ho vyhodili z práce, pretože vraj kradol. Predal im „zázračnú“ píšťalu, a keď prišli na podvod a chceli ho hodiť do mora vo vreci, vymenil sa s pastierom, ktorého hodili do vody.

Nakoniec Róm oklamal mäsiarov tak, že sami naskákali do vody (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 52). V podobných typoch slovenských rozprávání v takýchto úlohách však nevystupujú Rómovia, ale chudobný syn sa stane šikovným zlodejom (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 44), vyslúžilec - vojak získa čarovné husle (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 223), hlúpu ženu prekabáti pocestný (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 301), šikovný remeselník nachádza stratené veci (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 221) a chudobný drotár alebo pastier oklame sedliakov, ktorí sa sami utopia (GAŠPARÍKOVÁ 1992, text 389, 473).

Vtipnosť a šikovnosť Rómov a Rómiek sa prejavovala aj v tom, ako dokázali oklamať zaľúbených nerómov. Róm nalákal do domu troch nerómov, ktorí sa chceli zmocniť jeho ženy a vyviedol ich na posmech (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 47). O peknú Rómku sa uchádzali traja kmotrovia – nerómovia. Tá ich pustila do domu, ale spolu s mužom ich oklamali a potrestali (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 48). Múdry rómsky sluha odhalí farára - milenca gazdinej. Tá sa chce sluhu zbaviť. Róm nahovorí gazdinej, že ak jemu a gazdovi prinesie jedlo v opačnom poradí, oslepnú. Gazdiná sa prezradí, gazda vyženie nevernú ženu a aj farár vyjde na posmech (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 87). Podobne postupuje šikovný, múdry *Cigán* v slovenskom rozprávání (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 322). V inom rozprávání Róm zabije farára, pretože si z jeho ženy urobil milenkú. Róm farárovu mŕtvolu šikovne podstrčí nerómom, ktorí ho odmenia za to, že mŕtvolu odprace (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 66, GAŠPARÍKOVÁ 1992, text 497),

Hübschmannová zaznamenala aj také humoristické rómske rozprávania, aké patria k veľmi rozšíreným slovenským textom z cyklu *O Cigánoch*. Vo všetkých príbehoch šikovný Róm vyhráva nad farárom. Je to najmä typ *Cigánov sen* (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 62, GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 261, GAŠPARÍKOVÁ 1992, text 425, 456), tiež *Cigánova hanba* (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 62, GAŠPARÍKOVÁ 1992, text 441) alebo *Vtipné delenie husi*, keď Róm dokáže tak rozdeliť farárovu upečenú hus/ upečené husi, aby jemu zostalo najviac alebo dokonca všetko (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 64, GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 202).

Róm však rovnako môže vystupovať ako hlupák, úbožiak, ktorý nezmyselne koná. Predá kravu krížu na cestách, a keď mu kríž nechce zaplatiť, zvalí ho, pričom nájde v diere dukáty. Myslí si, že je to šošovica, varí ju, no tá je stále tvrdá. Nakoniec mu mlynár vymení „šošovicu“ za múku a ovce (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 53). V slovenskej rozprávke je to naopak hlúpa žena, ktorá robí podobné nezmysly (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 238). Hlúpa Rómka svojimi výčinmi tak nahnevá svojho muža, že sa rozhodne odísť do sveta a nájsť ešte hlúpejších ľudí. Nájde mnohých nerómov, čo sú veľmi hlúpi, ba aj sám kráľ sa správa pochabo. Preto sa Róm vráti a svojej žene odpustí (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 57). Varianty tohto humoristického typu sa nachádzajú aj v slovenských rozprávkach, kde hlavné postavy tvoria hlúpa sedlička a jej muž (GAŠPARÍKOVÁ 1991, text 207, 263, 301).

Ako v slovenskej, aj v rómskej anekdote sa chcel biedny Róm obesit' (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 70). Kúpil si povraz, obesil sa, ale povraz sa pretrhol a on spadol. Príčinou jeho pádu teda nebol nepevný konár (ako v slovenskej verzii, LEŠČÁK 1971), ale zlý povraz a Róm hneď poznal vinníka: „Ženo moje, ženo moje, vidíš, jací jsou ti gádzové psi! Nedopřejí člověku ani, aby se oběsil. Prodají shnilý provaz, spadneš na zem, div se nezabiješ!“ (HÜBSCHMANNOVÁ 1999: 287). Hübschmannová uviedla aj variant tohto typu, ktorý je v slovenskom cykle známy pod názvom *Kedy Cigán zomrie* (HÜBSCHMANNOVÁ 1999, text 63, GAŠPARÍKOVÁ 1992, text 434). Hlúpy Róm reže pod sebou konár, neróm, sedliak ho upozorňuje, že spadne. Róm spadne, považuje sedliaka za múdreho a požiada

ho, aby mu povedal, kedy zomrie. Sedliak odpovie, že zomrie potom, ako si tri razy prdne. Keď sa tak stane, Róm si ľahne ako mŕtvy na cestu. Preberie ho bitkou sedliak, ktorému prekáža v ceste.

Čo sa týka humoristických rozprávok alebo humoristického rozprávania v zbierke A. Agócsa v rómčine, také sa mu nepodarilo zozbierať. Texty humoristických rozprávok alebo humoristického rozprávania sú v slovenčine (2 texty) a v maďarčine (4 texty). Nepatria preto do výberu. Môžem však na ilustráciu dodať, že v 5 textoch sú hlavné postavy Rómovia, ktorí ako prešibanci a šikovníci prekabátia nerómov (AGÓCS 2004: Zbierka rómskej ľudovej prózy, pripojená na diskete k práci, s. 82-83. 87-89, 120-123).

Na záver prináša Hübschmannová text etiologickej povesti, v ktorej Boh poslal potopu na gádzov i Rómov, všetkých vyhubil. Nechal iba jedného Róma a jedného gádzu, keď mu sľúbili, že budú navzájom dobre vychádzať.

Naratívny obraz Róma je v rómskych rozprávaniach v zbierke Hübschmannovej bohatší, širší, obsahuje viac postáv a ich charakteristík než v slovenských rozprávaniach. Ak postupujeme podľa jednotlivých prozaických žánrov vidíme, že rómske rozprávky zahŕňajú, pochopiteľne, celý sociálny svet vlastnej skupiny. Škála postáv v tomto žánri obsahuje veľa hlavných pozitívnych i negatívnych hrdinov a hrdiniek. Avšak postavy v rozprávkach, označované ako *Rómovia* a *Rómky* (výnimočne ako *Cigáni*), zostávajú v prevažnej väčšine v úlohe chudobných, sociálne nižšie postavených mužov a žien. Takto ich charakterizujú rozprávači aj v tých typoch, v ktorých v slovenských rozprávkach v podobných úlohách vystupujú postavy ako princ, pán, bohatý človek. Navyše rozdeľovanie postáv na Rómov a nerómov, ktoré rozprávači často aj explicitne komentujú, vnáša do deja rozprávok rôzne napätia a konflikty. Rozpory popisované v rozprávkach okrem sociálneho rozdielu nadobúdajú črty skupinového (etnického) konfliktu. Prenášanie sociálneho postavenia Rómov zo sociálneho sveta do rozprávkového sveta a úpravy rozprávkových hrdinov podľa tohto princípu vytvárajú rozdiel medzi podstatne širšími naratívnymi obrazmi Rómov a Rómiek v rómskych, a užšími obrazmi *Cigánov* a *Cigánok* v slovenských rozprávkach.

Rómske humoristické rozprávky a rozprávania tvoria rovnaké typy, ako poznáme zo slovenského ústneho repertoáru. Avšak na rozdiel od slovenských typov, vo väčšine rómskych textov vytvárajú hlavné postavy členovia vlastnej skupiny – teda Rómovia. Preto je škála rómskych postáv opäť širšia než v slovenských textoch, zahŕňa pestrejšiu škálu šibalov a šikovných žien, prefikovaných zlodejov i zlodejky, figliarov, milovníkov, ako aj smiešnych hlupákov a hlúpych žien. Širšia škála komickej postavy v rómskych rozprávaniach sa prekrýva s užšou charakteristikou *Cigána* a *Cigánky* v slovenskom humoristickom cykle *O Cigánoch*. Možno konštatovať, že tento cyklus zdieľajú obe jazykové skupiny, rozprávania sú veľmi podobné, ba až totožné. V slovenských prameňoch je cyklus typovo bohatší než v rómskej zbierke M. Hübschmannovej. Musíme však brať do úvahy, že použité rómske texty tvoria výber, nemáme dostatočné vedomosti, či chýbajúce typy – v porovnaní so slovenským humoristickým cyklom – sa v rómskom ústnom repertoári nevyskytujú alebo neboli zozbierané.

Záver

Výskum ukázal, že obe jazykové skupiny používali tie isté typy rozprávání, pomocou ktorých (podobne ako pomocou spoločenských stereotypov a predsudkov) sa konštruoval raz širší, raz užší, ale vo svojej podstate podobný naratívny autoobraz *Rómov* a heteroobraz *Cigánov* v rómskych a slovenských rozprávaniach.

Možno konštatovať, že rómski rozprávači v sledovaných textoch prevažne reprodukovali taký autoobraz, ktorý skutočne odrážal nízky sociálny status a marginálne sociálne postavenie Rómov v majoritnej spoločnosti. Rómske rozprávania pomerne výrazne tematizovali rozdiely medzi Rómami a nerómami, popisovali prekážky na ceste k zblíženiu medzi oboma skupinami a zaoberali sa konfliktmi medzi nimi. Avšak rómske rozprávania zároveň ponúkali viac postáv nazývaných Rómovia a Rómky než to bolo v slovenských textoch. Postavy nazývané Rómovia a Rómky v rómskych rozprávaniach spĺňali rozdielne úlohy, vystupovali ako pozitívni a negatívni protagonisti, vstupovali do rôznych vzťahov medzi sebou i do vzťahov s nerómami. Rómski rozprávači ukazovali, že nízky sociálny status a nevýhodné spoločenské postavenie nezabránilo hrdinom a hrdinkám, aby zvíťazili, porazili nepriateľov, nahradili nedostatok sily, bohatstva a spoločenského postavenia umom, šikovnosťou a bystrosťou. Inými slovami, podobne ako rozprávači z iných sociálnych (etnických, jazykových) skupín zdôrazňovali pozitívne vlastnosti hrdinov vlastnej skupiny. V rómskych rozprávaniach ďalej nachádzame typ komického hrdinu a hrdinky, ktorý sa vyskytuje ako pomerne schematizovaná postava najmä v humoristických rozprávaniach a anekdotách. V týchto žánroch a typoch rozprávání sa naratívny obraz Rómov a Rómiiek výrazne prekrýva s charakteristikami obsiahnutými v slovenských rozprávaniach z cyklu *O Cigánoch*.

V slovenských rozprávaniach je naratívny heteroobraz *Cigánov* limitovanejší, avšak veľmi výrazný. Okrem mlého počtu príkladov z čarodejných rozprávok a povestí sa vlastne plne sústreďuje na komickú postavu *Cigána* a *Cigánky*. V tomto prípade sa naratívny (slovenský) heteroobraz a (rómsky) autoobraz prekrývajú, vykresľujú pomerne stabilné typy postáv od figliara a prefikanej ženy, milenca a milenky až po hlupáka a hlupaňu.

Rozšírenie a osvojenie tých istých humoristických rozprávání a anekdot o prefikanom a hlúpom *Cigánovi/Cigánke* (v slovenských rozprávaniach) a rovnako prefikanom i hlúpom *Rómovi/Rómke* (v rómskych rozprávaniach) by mohlo tiež potvrdzovať predpoklad, ktorý som uviedla v úvode. Obe jazykové skupiny si vytvárali orálny rozprávačský repertoár žijúc na spoločnom území (Slovensko, historicky Uhorské kráľovstvo), pod vplyvom tých istých historických, kultúrnych, sociálnych a ideových vplyvov. Na rovnakom území sa prostredníctvom ústnej i písomnej podoby mohli rozširovať rovnaké typy a rovnaké charakteristiky rozprávačských postáv. Rozprávania vďaka spoločnému súžitiu na jednom území mali tiež možnosť prechádzať prostredníctvom ústnej alebo písomnej komunikácie od jednej skupiny k druhej.

Nazdávam sa však, že ani Slováci ani Rómovia nemajú dostatok vedomostí o tejto skutočnosti a nemajú preto možnosť reflektovať svoju blízkosť a podobnosť v rozprávačskej tradícii. Prekážku netvorí pravdepodobne iba rozdielny jazyk rozprávání, ale aj nedostatok komunikácie, nedostatok vedomostí jednej skupiny o druhej skupine a spoločenské bariéry, ktoré obe jazykové/etnické skupiny oddeľujú. Tie sú nezriedka založené na dlhodobých stereotypoch a predsudkoch, vyskytujúcich sa v oboch skupinách a na oboch stranách jazykovej/etickej hranice.

POZNÁMKY

- 1 V štúdií sa nezaoberám etnickou identifikáciou rozprávačov, ktorí rozprávali zozbierané texty, pretože nemám dostatok údajov, ktoré by mi umožnili riešiť takúto otázku. Ak v štúdií píšem o slovenských a rómskych rozprávaniach, rozumiem pod tým texty, ktoré zberatelia zbierali od

rozprávačov rozprávajúcich po slovensky a od rozprávačov rozprávajúcich po rómsky. Som si vedomá skutočnosti, že jazykové skupiny sa nemusia kryť s etnickými skupinami. Na druhej strane jazyk je výrazný etnoidentifikačný jav a implicitne vytvára dve skupiny rozprávania „slovenských“ a „rómskych“.

- 2 V nemeckých rozprávaniach, zaznamenaných na Slovensku, sa vyskytuje predstava Smrti ako ženskej bytosti podobne ako v slovenských rozprávaniach, v ktorých je postava Smrti – ženy dominantná. Oproti tomu v nemeckých rozprávaniach na území Nemecka, Rakúska a Švajčiarska bola rozšírená viac predstava Smrti ako mužskej bytosti. Takáto predstava zároveň korešpondovala s mužským rodom slova smrť v nemeckom jazyku (= der Tod). Na Slovensku v doteraz zaznamenaných nemeckých rozprávaniach prevládajú nasledujúce motívy: objavenie sa Smrti na určitých miestach, prenášanie a prevážanie Smrti, premeny Smrti (Smrť ako ľudská alebo zvieracia bytosť). Podobne motívy sú najčastejšie aj v slovenských rozprávaniach. Tiež možno konštatovať, že v nemeckých rozprávaniach zo Slovenska chýbajú niektoré iné motívy rozprávania, známe zo záznamov v Nemecku, ako napríklad Smrť sa objaví pri rúhavom tanci, Smrť je nadbytočný tanečník pri bezbožnom tanci. Tieto motívy rovnako chýbajú aj v slovenských rozprávaniach (KILIÁNOVÁ 2008: 151-153). Čo sa týka viazanosti na žánre, postava Smrti sa vyskytuje predovšetkým v poverových rozprávaniach a povestiach, skôr výnimočne v čarodejných alebo realistických rozprávkach, tiež málo v humoristickom rozprávaní a anekdotách. Viazanosť postavy Smrti na určité prozaické ústne žánre je charakteristická nielen pre Slovensko, ale pre väčšinu európskych krajín (KILIÁNOVÁ 1994-1995).
- 3 Vyžiadaný referát na medzinárodnej konferencii „Menšiny a väčšiny v rozprávačskej kultúre“, konanej v Bautzene, Nemecko, v roku 2006. Nemecká verzia štúdie KILIÁNOVÁ 2008a. Slovenská verzia štúdie je doplnená o podrobnejší materiál a prepracovaná.
- 4 Západné Slovensko: obec Nová Bošáca, výskumy v roku 1972, 1973, obec Závod, výskumy v roku 1990, 1992, obce Malé Leváre, Gajary a Moravský Sv. Ján, výskumy v roku 1991 a 1992. Severné Slovensko: obec Nová Bystrica, výskum 1987, Kysucké N. Mesto a kopanice v jeho okolí, výskumy v roku 1987 a 1988. Východné Slovensko: obec Krivany, výskum v roku 1990.
- 5 V textovom archíve Ústavu etnológie SAV v tzv. Wollmanovom archíve (GAŠPARÍKOVÁ 2006, HLÓŠKOVÁ 2006) sa nachádza materiál od zberateľa Václava Melichara z obce Beleg pri Leviciach z roku 1938 č. TA 91/W109. V. Melichar zapísal tri rozprávky od rozprávača „cigána Imra Ďuráča alias Imra Slepého alebo Šlézyho“: O peknej Rozálii, Chlapec a 24 zbojníkov, Múdry študent. Rozprávač býval „v cigánskej štvrti“. Rozprávky sa naučil od svojho otca, ktorý ich počul vo väzení v Banskej Bystrici, avšak nevieme od koho (TA91/W109, str. III a IV.). Imro Ďuráč bol Róm a za takého sa podľa popisu aj považoval, no porozprával zberateľovi rozprávky po slovensky. V. Melichar píše, že bol v obci známy rozprávač, teda pravdepodobne rozprával aj nerómom. Nevieme, či Imro Ďuráč zaznamenané rozprávky rozprával aj pre rómske publikum a v akom jazyku ich rozprával pre Rómov. A v prípade, ak rozprávky rozprával pre rôzne publikum, či ich menil a prispôboval. Môžeme iba predpokladať, že rozprávky Ďuráč reprodukoval aj v rómskom aj nerómskom prostredí a tento záznam poukazuje na možné komunikačné kanály medzi oboma skupinami obyvateľstva. K zbierke prihliadam, ale texty som nezaradila do výberu, keďže nie sú v rómčine. Za upozornenie na uvedený prameň ďakujem recenzentke mojej štúdie.

Ďakujem tiež druhému recenzentovi štúdie za upozornenie na prácu Ješina, P. Josef: Slovník česko-cikánský a cikánsko-český jakož i cikánsko-české pohádky a povídky. Nákladem Karla Šolce, Kutná Hora 1889. Texty som však nezaradila do výberu, lebo sa sústreďujem iba na Rómov zo Slovenska. Konštatujem tiež, že zbierka neposkytuje nijaké informácie o okolnostiach zberu a o rozprávačoch a je z hľadiska žánrového zloženia pravdepodobne výberová: obsahuje

čarodejné, realistické rozprávky, pomerne veľa „poviedok“ - legendárnych rozprávok/rozprávání, ktoré majú explicitný moralistický charakter. Neobsahuje humoristické rozprávky alebo anekdoty. Isteže, selektovanie žánrov i rozprávačských motívov bolo bežným postupom zberateľov toho obdobia.

- 6 Bádateľka rozdeľovala Rómov v Československu do štyroch etnických skupín: 1. malá nemecká skupina Rómov-Sinti, zastúpená iba niekoľkými rodinami, 2. oľašskí Rómovia, pôvodne kočovní, v súčasnosti usadení najmä na južnom Slovensku, 3. maďarskí Rómovia a 4. najväčšia skupina slovenskí Rómovia. V Čechách a na Morave žijú v drvivej väčšine slovenskí Rómovia, ktorí sa do Česka prisťahovali po druhej svetovej vojne (HÜBSCHMANNOVÁ 1999: 295).
- 7 Je mi známe, že existuje značne prepracovaná verzia pôvodného katalógu Aarne-Thompsona (1961), ktorú pripravil Hans-Jörg Uther (2004). Avšak nakoľko katalóg V. Gašparíkovej (1991, 1992) bol spracovaný podľa staršej verzie AaTh 1961 a v práci sa na jej zaradenie textov veľa razy odvolávam, zostala som v tejto štúdii tiež pri staršom katalógu AaTh, aby nevznikli nejasnosti.
- 8 O najrozšírenejších typoch rozprávok v slovenskej ústnej tradícii pozri GAŠPARÍKOVÁ 1986: 24-27, KILIÁNOVÁ 2000: 286-290, 298-299.

LITERATÚRA

- AARNE, A. – THOMPSON, S. (1961): *The Types of the Folktale*. Helsinki [FFC No. 184].
- AGÓCS, A. (2004): *Ekológia ľudovej prózy gemerských usadlých Rómov*. Diplomová práca. Bratislava: Filozofická fakulta UK, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (1980): *Ostrovtipné príbehy i veľiké cigánstva a žarty. Humor a satira v rozprávání slovenského ľudu*. Bratislava: Tatran.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (1986): *Slovenská ľudová próza a je súčasné vývinové tendencie*. Bratislava.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (1991): *Katalóg slovenskej ľudovej prózy. Catalogue of Slovak Folk Prose*. Diel I. Bratislava: Národopisný ústav SAV.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (1992): *Katalóg slovenskej ľudovej prózy. Catalogue of Slovak Folk Prose*. Diel II. Bratislava: Národopisný ústav SAV.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. (2006): Wollmanovská zberateľská akcia ľudovej prózy a vznik diela *Slovenské ľudové rozprávky I.-III.* In: Hlôšková, H. – Zelinová, A. (eds.): *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru*. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana v Brně, Česká asociace slavistů, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, s. 67-93.
- HLÔŠKOVÁ, H. (2006): Frank Wollman – osobnosť folkloristiky na Univerzite Komenského. In: Hlôšková, H. – Zelinová, A. (eds): *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru*. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana v Brně, Česká asociace slavistů, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, s. 95-101.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. (1999): *Romské pohádky*. Praha: Fortuna.
- KILIÁNOVÁ, G. (1981): Výskumný materiál. Ľudová próza. Obec Nová Bystrica, okr. Čadca. Prepis z MG záznamov.
- KILIÁNOVÁ, G. (1989): *Ekológia súčasných procesov v ústnej slovesnosti. Na príklade rozprávačského repertoáru jednej obce*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava. Knižnica Ústavu etnológie SAV.
- KILIÁNOVÁ, G. (1994-1995): Die Gestalt des Todes in den Volkserzählungen. In: *Ethnologia Slovaca et Slavica* roč. 26-27, s. 63-93.

- KILIÁNOVÁ, G. (2000): Ludová próza. In: Rastislava Stoličná (ed.): *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava, s. 282-300.
- KILIÁNOVÁ, G. (2008): Märchenrezeption in der Slowakei. Zwischen mündlicher Überlieferung und moderner Wahrnehmung. In: Bendix, R. - Marzolph, U. (eds.): *Hören, Lesen, Sehen, Spüren: Märchenrezeption im europäischen Vergleich*. Schriftenreihe RINGVORLESUNGEN der Märchen -Stiftung Walter Kahn, Herausgegeben von Kurt Franz, Bd. 8 UNI Göttingen, Schneider Verlag Hohengehren GmbH, s. 148-158.
- KILIÁNOVÁ, G. (2008a): Gracias, Mor! Das narrative Bild und Selbstbild der Roma in der Slowakei. In: Hose, S. (ed.): *Minderheiten und Mehrheiten in der Erzählkultur*. Schriftenreihe des Sorbischen Instituts, Band 46, Bautzen, s. 66-77.
- KREKOVIČOVÁ, E. (1999): *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Róma a Žida v slovenskom folklóre*. Bratislava.
- KREKOVIČOVÁ, E. (2005): Inštrumentalizácia a transformácia vzťahu autoobraz – heteroobraz v kolektívnej pamäti v čase. Komická fúgurka Róma v tradičnej folklórnej anekdote a na internete. In: *Folklór a komunikácia v procese globalizácie*, Eva Krekovičová a kol. Bratislava: Slovak Academic Press 2005, s. 67-92.
- KRÍZA, I. (1999): Supranational Hero in Central-European Folk Tradition. In: Schneider, I. (ed.): *Europäische Ethnologie und Folklore im Internationalen Kontext. Festschrift für Leander Petzoldt zum 65. Geburtstag*. Frankfurt a.M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Wien.
- KÜLLÖS, I. (1993): A cigányok ábrázolása a 17.-18. századi magyar világi közköltészetben. In: *Cigány Néprajzi Tanulmányok 1*, Salgótarján: Miksáth Kiadó, s. 132-150.
- KÜLLÖS, I. (2003): Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkorig. *Romológia kutatóintézet közleményei 9*, Székszárd.
- LACKOVÁ, E. (1992): *Rómske rozprávky. Romane paramisa*. Košice: Vychodoslovenské vydavateľstvo.
- LEŠČÁK, M. (1971): *Súčasný stav humoristického rozprávania na Spiši. Pokus o výskum frekvencie a výskytu*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava. Kniznica Ústavu etnológie SAV.
- POLÍVKA, J. (1923- 1931): *Súpis slovenských rozprávok*. Díl I. – V. Turčiansky Svätý Martin.
- UTHER, H.-J. (2004): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. Parts I-III. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Academia Scientiarum Fennica).

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA Folklórne žánre a sociálna komunikácia č. 2/0044/08.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Adresa redakcie:

Klemensova 19

813 64 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: *slovensky.narodopis@savba.sk*

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, Ltd.

P.O. Box 57, Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Slovakia

e-mail: *sap@sappress.sk*

Elektronická verzia prístupná na:

<http://www.sappress.sk>

<http://www.uet.sav.sk/slovenskynarodopis.htm>

Registračné číslo: 7091

SLOVAK ETHNOLOGY

Journal of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 58, 2010, Number 3

Address of the Editorial Office:

Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,

813 64 Bratislava, Slovakia, e-mail: *slovensky.narodopis@savba.sk*

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia, e-mail: *sap@sappress.sk*

and

SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303
EV 3355/09

MIČ 49 616
